

Osmanlı Müftülerinin Boşandığını İspat Edemeyen Kadınlara Evlilik-içi Zinadan Kurtuluş İçin Önerdiği Son Çare: Kocanın Yemeğine Zehir Katmak*

Muharrem MİDİLLİ

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Trabzon University Faculty of Theology Department of Islamic Law
Trabzon/TÜRKİYE

muharrem_midilli@trabzon.edu.tr | orcid.org/0000-0002-4502-3447

Özet

Osmanlı/Hanefî aile hukukunda prensip olarak kocaya ait olan boşama hakkı tek taraflı, sözlü ve şahitsiz olarak kullanılabilir. Sarhoşun talâk vermesi hukuken geçerlidir. Kocanın karısını şarta bağlı olarak boşaması muteberdir. Bu kurallar kocanın karısına yalnızken verdiği talâkı daha sonra tanımamasına, sarhoşken yaptığı boşamayı ayıldığında inkâr etmesine ve belli bir şarta bağladığı boşamayı şart gerçekleştiğinde reddetmesine imkân verir. Kocanın boşamadığına yemin ettiği durumlarda karısının boşamayı ispat etmesi hayli zordur. Fetva mecmualarına yansıyan meseleler kadınların bu bağlamda ağır mağduriyetler yaşadığına işaret etmektedir. Bu çalışma Osmanlı müftülerinin boşandığını iddia eden fakat ispatlayamayan kadınlara evlilik-içi zinadan kurtulmaları için son çare olarak önerdiği kocanın yemeğine zehir katmaya odaklanmaktadır. Amaç Osmanlı kadınlarının talâkı ispat hususunda yaşadığı zorlukları ve çaresizliği ilgili fetvalar örneğinde göstermektir. Osmanlı aile hukukunda boşama kocanın tek taraflı olarak salt belli lafızları kullanmasıyla diyâneten gerçekleşir. Ancak diyâneten gerçekleşmiş olan bir boşama kocanın ikrarıyla ya da şahitlerle ispatlanmadıkça mahkeme tarafından dikkate alınmaz. Bu ikilem kanuni boşanma sebepleri son derece sınırlı

* Bu çalışma TÜBİTAK Kariyer Geliştirme Programı (3501) kapsamında yürüttüğüm 119K818 numaralı proje çalışmalarından üretilmiştir. Destekleri için TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Geliş/Received: 11.04.2022 | **Kabul/Accepted:** 16.06.2022 | **Yayın/Published:** 30.06.2022

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

olan Osmanlı kadınlarının evlilik birliğinde âdeta mahsur kalmasına neden olmuştur. Müftülere sorulan meseleler kadınların özellikle kocanın sarhoşken veya şarta bağlı olarak verdiği talâklarda ispat zorluğu yaşadığını ve diyâneten sona ermiş bulunan evlilik birliğine hapsoldüğünü göstermektedir. Osmanlı müftüleri böyle evliliklerde cinsel yakınlaşmayı zina olarak kabul eder, kadını evlilik-içi zinadan uzak durması hususunda uyarır ve başka bir yolla ilişkiden kurtulamıyorsa kocanın yemeğine zehir katmasını meşrû görür. Onların başka bir yolla kastettikleri şeyin hukuk pratiğindeki yegane karşılığı muhâleadir. Boşandığını iddia eden fakat ispatlayamayan bir kadın bazı maddi haklarından feragat etme karşılığında kocasından boşanma elde etmeye çalışmalıdır. Ancak bu yol kadını maddi yönden mağdur ettiği ve nihai olarak kocanın rızasına dayandığı için her zaman makul ve kullanışlı değildir. Aile hukukuyla ceza hukukunun ortak alanında yer alan bu çalışmada müftüleri zikredilen sıra dışı çareyi önermeye mecbur bırakan hukuki arka plan tasvir edilmektedir. Çalışma 16-18. yüzyıllar arasında Anadolu ve Rumeli’de görev yapan Osmanlı müftüleri tarafından bu bağlamda verilmiş fetvaları analiz etmekte ve Hanefî hukuk öğretisi eşliğinde yorumlamaktadır.

Osmanlı/Hanefî ceza hukukunda bir kişiyi yemeğine zehir katmak suretiyle öldürmek kısas veya diyet gerektirmez fakat fail kurbanı aldattığı için ta‘zîr kapsamında cezaya tabi olur. Bu hüküm zinadan kurtulmak amacıyla kocasını zehirleyen kadın hakkında da geçerlidir. Şüphesiz kadın zina niteliğindeki cinsel saldırıdan kurtulmak için meşrû müdafaa kapsamında kocasını zehirlediğini iddia edecektir. Fakat bu iddiayı usûlüne uygun bir şekilde ispatlamadıkça ta‘zîr cezasına maruz kalabilir. Çünkü hukuken kocası sayılan kişiyi salt kendi iddiasına dayanarak zehirlemiştir. Osmanlı müftüleri karısını boşamadığına yemin eden münkir kocayı kazâen evli kabul eder. Koca salt karısının ispatlanmamış iddiasıyla tasarruf hakkından menedilemez ve nikâhla elde ettiği menfaati tasarruf ettiği için cezalandırılmaz. Fakat ilişkiden kaçınmaya güç yetiremeyen kadın istemeden de olsa kocanın cinsellik talebine itaat ederse günahkar sayılır. Çünkü ikrarıyla ilişkiyi cinsel saldırı ve zinaya dönüştüren odur. İkrarı şahitlerle ya da kocanın itirafıyla desteklenmedikçe sadece kendisi hakkında bağlayıcıdır. Müftülerin sadece kadın hakkında bağlayıcı olan ve hukuku yanıltma ihtimali bulunan bu ikrara dayanarak kocanın zehirlenmesini meşrû görmeleri fetva siyasetleriyle ilgili olabilir. Müftüler zehirlenme seçeneğini yerine getirilmesi gereken gerçek bir tavsiye ya da ödev olmaktan ziyade sanki kocanın boşamayı ikrar edip sonuçlarına katlanmasını sağlamak amacıyla dile getirmektedir. Karısı tarafından zehirlenmek ile boşamanın sonuçlarına katlanmak arasında kalan kocanın ikincisini tercih edeceği açıktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuku, Boşanmanın İspatı, Müftü, Evlilik İçi Zina, Kocayı Zehirlenmek.

**The Last Resort that Ottoman Muftis Suggested for Women who could not Prove
Their Divorce to Escape from the Marital Fornication:
Adding Poison to the Husband's Food****

Summary

In Ottoman/Hanafî family law, the right to divorce, which in principle belongs to the husband, can be used unilaterally, verbally and without witnesses. It is legally valid for a drunk to divorce his wife. It is valid for the husband to divorce his wife conditionally. These rules make it possible for the husband not to recognize the divorce he expressed when they were alone, to deny the divorce he expressed when he was drunk, and to refuse the conditional divorce when the condition was fulfilled. It is very difficult for the wife to prove the divorce in cases where the husband swore that he did not divorce her. The issues reflected in the fatwa collections indicate that women experienced heavy grievances in this context. This study focuses on adding poison to the husband's food, which the Ottoman muftis suggested as the last resort to women who claimed to be divorced but unable to prove it, to escape from marital fornication. The purpose of the study is to describe the Ottoman women's difficulties and despair in proving their divorce based on the examples of related fatwas. In Ottoman family law, divorce takes place in terms of religion when the husband unilaterally express certain words. However, a divorce which took place in terms of religion is not considered by the court unless proven by the husband's confession or by witnesses. This dichotomy caused Ottoman women, whose legal grounds for divorce were extremely limited, to be stuck in the marriage union. The questions asked to the muftis indicate that women had difficulty in proving especially the divorces expressed by the husband while being intoxicated or expressed conditionally, and that they were imprisoned in the marriage union that had ended in terms of religion. Ottoman muftis accept sexual intimacy in such marriages as fornication, warn the women to stay away from having intercourse with their husbands, and if no other means of escape is possible they consider it licit for such women to add poison to their husband's food. What they mean by 'other means of escape' in legal practice almost exclusively refers to mukhāla'a. A woman claiming divorce but unable to prove it must try to obtain a divorce from her husband in exchange for waiving some of her financial rights. However, this way is not always reasonable and useful, as it financially victimizes the woman and ultimately depends on the consent of the husband. In this study, which is in the common area of the family law and criminal law,

---

** This study was derived from the project studies numbered 119K818 that I carried out within the scope of TÜBİTAK Career Development Program (3501). I would like to thank TÜBİTAK for their support.

the legal background that compels muftis to recommend the aforementioned extraordinary resort is described. The study analyzes the fatwas issued in this context by the Ottoman muftis who served in Anatolia and Rumelia between the 16th and 18th centuries and interprets them in the light of Hanafi legal doctrine.

In the Ottoman/Hanafi criminal law, killing a person by adding poison to his/her food does not require retaliation or blood money, but because the perpetrator deceives the victim, he/she is subject to punishment within the scope of discretionary punishment. This penal provision also applies to the woman who poisoned her husband in order to avoid the marital fornication. Undoubtedly, the woman would claim that she poisoned her husband in self-defense to get rid of the marital rape. However, unless she could duly prove this claim, she might be subject to the discretionary punishment. Because she poisoned the man who was legally considered her husband, merely based on her own claim. Ottoman muftis consider the defendant husband, who took an oath that he had not divorced his wife, to be legally married. The husband cannot be barred from the right of disposition solely with the unproven claim of his wife, and cannot be punished for disposing the benefit obtained through marriage. But a woman even if unwillingly obeys her husband's request for the intercourse, she is considered as a sinner. Because she is the one who turns the intercourse into sexual assault and fornication as a result of her claim. Her claim is binding only for herself, unless it is supported by witnesses or the husband's confession. The fact that muftis considered the poisoning the husband as legitimate based on such claim, which was binding only on the wife and had the potential to mislead the law, may be related to their politics of fatwa. Muftis voiced the option of poisoning as if it were to make the husband confess the divorce and suffer the consequences, rather than being a real advice or duty to be fulfilled. It is clear that the husband, who is between poisoned by his wife and suffering the consequences of divorce, would prefer the latter.

Keywords: Ottoman Law, Proof of Divorce, Mufti, Marital Fornication, Poisoning the Husband.

Giriş

Osmanlı/Hanefî aile hukukunda prensip olarak kocaya ait olan boşama yetkisi mahkeme kararı gerektirmeden, tek taraflı, sebepsiz, sözlü ve şahitsiz olarak kullanılabilir. Sarhoşluk hâlinde verilen talâklar muteberdir. Kocanın karısını giyabında doğrudan veya şarta bağlı olarak boşaması geçerlidir. Talâk sarîh lafızların yanında niyete bağlı olarak hüküm ifade eden kinâî lafızlarla da verilebilir. Fetva mecmualarına yansıyan meseleler boşama yetkisinin kullanımıyla ilgili bu kuralların bazı ispat sorunlarına neden olduğunu göstermektedir. Koca bazen karısıyla yalnız bulunduğu bir

mecliste verdiği talâkı diğer kişilerin arasında inkâr etmekte, sarhoşken karısını boşadığını ayıldıktan sonra hatırlamamakta, belli bir şarta bağladığı talâkı şarta muhalefet ettiğinde reddetmektedir. Kurallar kocanın kullandığı kinâî lafızla kastettiği boşama manasını çoğu durumda gizlemesine ve kolayca inkâr etmesine imkân vermektedir. Bütün bu durumlarda boşama kocanın ikrarıyla ya da şahitlerin tanıklığıyla ispatlanmadıkça mahkeme tarafından dikkate alınmamaktadır. Oysa (bâin) boşama gerçekten vâkî olmuşsa evlilik diyâneten bitmiş ve cinsel yakınlaşma haram hâle gelmiştir. Kocanın boşamayı inkâr ettiği, cinsel yakınlaşma arzuladığı, boşamayı ispat edemeyen kadının yakınlaşmaya razı olmadığı ve herhangi bir hukuki yolla evliliği sonlandıramadığı durumların bir araya gelmesi hususi ve umumi menfaatleri ihlal eden büyük bir suçun habercisidir. Kadın kendisi yönünden artık sadece kazâen mevcut olan evlilik birliği içinde cinsel saldırı hâlini alan ve bütün bir toplumun hukukunu zedeleyen zina hükmündeki gayrimeşrû ilişkiye maruz kalma tehdidi altındadır. Birçok Osmanlı müftüsü boşandığını ispat edemeyen çaresiz kadınları bu tehdit karşısında uyarır ve zinadan kurtuluş için son çare olarak kocalarının yemeğine zehir katmalarına fetva verir. Bu çalışma kocanın yemeğine zehir katmayı zinadan ve evlilik bağından kurtuluşun son çaresi olarak gören Osmanlı fetvalarını betimlemekte ve Hanefî hukuk öğretisi eşliğinde yorumlamaktadır. Amaç Osmanlı kadınlarının temelde boşama tasarrufunun mahiyetinden kaynaklanan ispat zorluğu sebebiyle yaşadığı sorunları zikredilen mesele örneğinde göstermeye çalışmaktır.

Osmanlı hukuku üzerine yapılan çalışmalarda boşandığını ispatlayamayan kadınlara belli durumlarda kocalarının yemeğine zehir katmayı öneren bazı fetvalar ceza hukuku bağlamında ele alınmıştır. Colin Imber ilgili makalesinde Hanefî ceza hukukunda öldürme emri vermekle zehirlemek arasında hukuki sorumluluk yönünden örtülü bir benzerlik bulunduğunu öne sürmekte ve boşanmayı sağlayacak hukuki bir sebebi bulunmayan kadınlara belli durumlarda kocalarını zehirlemelerini öneren fetvaları bu bağlamda değerlendirmektedir.¹ Müellifin kocasını zehirleyen kadının cezai sorumluluğuna dair öne sürdüğü iddialar eleştirel bir yazıda ele alınmıştır.² Bu çalışma Osmanlı müftülerinin evlilik içi zinadan son (pratikte çoğu kez ilk) kurtuluş çaresi olarak önerdiği zehirlemeyi aile hukukuyla ceza hukukunun ortak alanında her ikisiyle de irtibatlı olarak tartışmaktadır. Çarenin sıradışılığı genellikle çaresizlik olarak okunmasını da mümkün kılmakta ve Osmanlı kadınlarının boşamayı ispat etme konusunda yaşadığı sorunları sert bir biçimde dışa vurmaktadır. Fetva mecmualarına yansıyan

¹ Colin Imber, "Why You Should Poison Your Husband: A Note on Liability in Hanafi Law in the Ottoman Period", *Islamic Law and Society* 1/2 (1994), 206-216.

² Muharrem Midilli, "Colin Imber'in Klasik Osmanlı Ceza Hukuku Hakkındaki Yaklaşımlarına Dair Eleştirel Notlar", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 29 (2020), 5-46.

meseleler Osmanlı kadınlarının boşanma konusunda başka ispat zorlukları da yaşadığını gösterir. En az çalışmanın problemi kadar çarpıcı başka bir örnek gaibin karısının medeni durumuyla ilgilidir. Kadın yeni bir evlilik yapabilmek için kocasından bir boşanma ya da ölüm haberi almalıdır. Aksi halde kocasının doksan yaşına varmasına ya da akranlarının ölümüne kadar beklemek zorundadır.³ İki âdil şahidin kocasından getirdiği ölüm ya da boşanma haberi bile yeni bir evlilik yapmasını ancak diyâneten mümkün kılar ve kadın kazâen gâib kocayla evli kalmaya devam eder.⁴ Gâib koca bir gün ortaya çıktığında herhangi bir mahkeme kararı olmadan karısını geri alabilir. Bu uygulamanın nesep, mehir ve miras gibi konularda sayısız hukuki ihtilaf ve mağduriyetten sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada veri kaynağı olarak kullanılan fetvalar genellikle 16-18 yüzyıllar arasında Anadolu ve Rumeli’de görev yapmış müftülere aittir. Çalışma belirtilen zaman ve mekanda kadınların boşanma iddiasıyla ilgili ispat sorunlarına verilmiş zehirleme fetvaları ışığında aile hukukuna bakmayı denemektedir.

1. Kadınların İspatlamakta Zorlandığı Talâklar

Osmanlı fetva mecmualarına yansıyan meseleler kadınların en fazla kocalarının sarhoşken veya şartlı olarak verdiği talâkları ispatlamakta zorluk yaşadığını göstermektedir. Osmanlı/Hanefî aile hukukunda kocanın sarhoşken verdiği talâk muteberdir. Fakat boşama meclisinde yeterli sayıda şahit bulunmuyorsa koca ayıldıktan sonra talâk verdiğini inkâr edebilir ve boşama sadece kadın tarafından öne sürülen bir iddia olarak kalır. Müftülere sorulan birçok meselede kocanın sarhoşken karısını boşadığı ve ayıldığına boşamayı reddedip karı-koca hayatını sürdürmek istediği görülmektedir. Ebussuûd Efendi’ye (ö. 982/1574) sorulan bir meselede anlatılana göre bir kişi şarap içip sarhoş olduktan sonra eve gelir ve karısından para ister. Karısı kendisine para vermeyince “Benden bâin talâk boş ol” deyip gider. Sonra yine gelir ve karısını üç talâk boşar. Koca sarhoşluktan ayıldıktan sonra üç talâk boşadığını inkâr eder ve şahidi olmayan karısı boşamayı ispat etmekten aciz kalır.⁵ Hocazâde Esad Efendi’nin (ö. 1034/1625) bir fetvasında kocanın haram bir içecekten sarhoşken karısını üç talâkla boşadığı fakat hâl-i

³ Bir fetvada seferde gâib olup hayatı ya da ölümü hakkında bilgi bulunmayan ve öldüğü sabit olmayan bir kişinin karısının yeni bir evlilik yapabilmesi için kişinin kendi beldesindeki akranlarının ölümüne kadar sabretmesi gerektiği ifade edilmektedir. Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, 502), 5a. Bir diğesinde dört beş yıldır gâib olan ve hayatı ya da ölümü hakkında bilgi bulunmayan kocanın ölümü sabit olmadıkça ya da doksan yıl geçmedikçe karısının yeni bir evlilik yapamayacağı belirtilmektedir. Ali Akkirmânî, *Fetâvâ-yı Akkirmânî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 98), 9a.

⁴ Veli b. Yûsuf (Yegan) el-İskilibî, *Mecmau’l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 151), 64b; Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul: İstanbul Müftülüğü, 157), 1/21b.

⁵ Veli b. Yûsuf, *Mecmau’l-fetâvâ* (Çelebi Abdullah, 151), 80a; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1028), 48b.

sihhatinde boşamayı inkâr edince karısının ispata güç yetiremediği ifade edilir.⁶ Şeyhülislâm'ın başka bir fetvasında bir kadının yine kocasına “Sen muharremden sekrin hâlinde bana ‘benden üç talâk boş ol’ dedin” diyerek dava açtığı fakat kocanın inkârı üzerine iddiasını ispat edemediği görülmektedir.⁷ Diğer birçok fetvada kadının kocasına “Sen bana lâ-ya'kıl iken talâk verdin”, “(Zevcim) şürb-i hamr edip beni talâk-ı selâse ile tatlık eyledi”, “Sen dün hamrdan sekrân ve mağlûb iken gelip beni bâinen tatlık ettin”, “Sen sekrân iken beni tatlık ettin”, “Beni zevcem Zeyd muharremden sekrân iken talâk-ı selâse ile tatlık etti”, “Beni talâk-ı selâse ile tatlık ettin” veya “Beni hamrdan sekri hâlinde talâk-ı selâse ile tatlık etti” diyerek dava açtığı, kocanın iddiayı inkâr edip talâk vermediğine yemin ettiği ve şahidi bulunmayan kadının boşamayı ispat etmeye kadir olamadığı ifade edilmektedir.⁸ Kocanın inkârı karşısında kadının boşanma iddiasını ispatlayabilmesi için yeterli sayıda ve nitelikte (en az iki erkek ya da bir erkek iki kadın) şahit bulması gerekmektedir. Şahitlerin hukuken gerekli görülen yeterliliği taşımaması boşama iddiasının sübûtuna mâni olacaktır. Bu nedenle bir fetvada sarhoş kocanın karısını üç talâkla boşadığına sadece birkaç kadının şahitlik etmesi dikkate alınmaz.⁹ Kocanın sarhoşken talâk verdiği ve ayıldığında talâkı inkâr ettiği belirtilen bu fetvaların çoğunda kadınlara cinsel yakınlıktan uzak durmaları hususunda uyarılar yapılmakta ve kocanın zor kullanması hâlinde son çare olarak zehirlemeye başvurabilecekleri hatırlatılmaktadır.

Fetva mecmualarında zikredilen meseleler kadınların şarta bağlı olarak verilen talâkların ispat edilmesinde de zorluklar yaşadığını göstermektedir. Osmanlı toplum hayatında bir tür yemin ve sözlü teminat olarak kullanılan şartlı talâk hayli yaygındır. Kocalar eşlerinden habersiz bir şekilde günlük hayatın herhangi bir alanında muhtelif nedenlerle şartlı talâk verebilmekte, başka bir ifadeyle boşama yemini edebilmektedir.¹⁰ Kadınlar kendi gıyaplarında yapılan yeminlerin bozulması hâlinde diyâneten boş olmakta ve birçok durumda boş olduklarının farkında bile olmadan evlilik hayatına devam etmektedir. Kadınlar kendi huzurlarında yapılan yeminlerin tutulmaması sebebiyle boş olduklarını öğrendikleri durumlarda da kocalarının inkârı nedeniyle ispat zorluğu yaşayabilmektedir. Ebussuûd Efendi'nin fetvalarında bazı kocaların “Şu işi işlersem avradım üç talâk boş olsun” ve “Bir dahi senin esbâbını izninsiz satarsam benden

⁶ Hocaşâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 1/38b.

⁷ Hocaşâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 1/32a.

⁸ Bozanşâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 48a-b; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymânîye Kütüphanesi, Esad Efendi, 914), 45a, 51a; Hocaşâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 1/35a; 2/8b, 11b.

⁹ Hocaşâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 2/10a.

¹⁰ Bu tespit için fetva mecmualarının ta'lik-i talâk bölümlerine kabaca bir göz atmak yeterlidir.

üç talâk boş ol” şeklinde yemin ettikten sonra şarta muhalefet ettiği fakat boşamayı veya şartın meydana geldiğini inkâr edince eşlerinin şahit bulamadığı ve ispattan aciz kaldığı anlaşılmaktadır.¹¹ Hocazâde Esad Efendi'nin bir fetvasında kocanın “Eğer bir dahi zevcem Hind'i darb edersem benden üç talâk boş olsun” şeklinde yemin ettiği, karısının “Beni darb etti” diye dava açtığı fakat iddiasını ispatlayamadığı anlatılmaktadır.¹² Diğer bazı fetvalarda karısına bıçak çekmemeye ve onu dövmemeye bâin talâk şart eden, karısını dövüp içki içerse alıp alacağıнын veya bir daha şarap içerse karısının üç talâk boş olmasına yemin eden kişilerin daha sonra şartlarına ve yeminlerine muhalefet etmeleri sebebiyle boş olan eşlerinin ispat zorluğu yaşadığı görülmektedir. Müftüler kadınları zinadan uzak durmaları konusunda uyarmakta ve başka çare kalmazsa zehirlemenin meşrû olduğuna fetva vermektedir.¹³ Osmanlı toplumunda boşama yeminlerinin yaygınlığıyla doğru orantılı olarak ispat sorunlarının da yaygın olduğu ve zehirleme fetvalarının ellerde dolaştığı tahmin edilebilir.

2. Evlilik-içi Zinanın Mahiyeti ve Hükümü

Osmanlı/Hanefî hukuku kesin olarak sona ermiş olan bir evlilikte meydana gelen cinsel yakınlaşmayı zina olarak kabul eder. Bu nedenle Osmanlı müftüleri karısına üç talâk verdikten sonra hülle ve yeni bir nikâh olmadan yaklaşan kişiye had cezasını gerekli görür.¹⁴ Üç talâktan sonra cinsel yakınlaşmanın iddet içinde gerçekleşmiş olması şüphe nedeniyle cezayı hafifletebilir.¹⁵ Ancak kocası tarafından kesin bir şekilde boşandığını işiten ve iddia eden bir kadın ispattan aciz kaldığında yakınlaşma kendisi yönünden diyâneten zina hükmünde olsa da kocası yönünden kazâen meşrûdur ve cezai müeyyideye tabi değildir. Zira talâk vermediğine yemin eden koca salt karısının hukuken ispatlanmamış iddiasıyla tasarruf hakkından menedilemez ve hakkı olan menfaati zor

¹¹ Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ* (Çelebi Abdullah, 151), 79b; *Mecmûatü'l-fevâid* (Esad Efendi, 914), 51a; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 62b.

¹² Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 1/34b-35a.

¹³ Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 48a, 62b; Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1067), 38a.

¹⁴ Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 67a; Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Serez, 1116), 74a; Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 0854), 41a.

¹⁵ Hanefî öğretisinde bir kişinin üç talâkla boşadığı eşine iddet sırasında yaklaşması *istibâh şüphesi/filde şüphenin* bulunduğu sekiz yer arasında sayılır. Koca ilişkiyi helâl zannettiğini söylesse had cezasına çarptırılmaz ama haramlığı bilerek hareket etmişse had cezası gerekir. Çünkü helâl kılıcı sahiplik bütünüyle ortadan kalktığı için şüphe de ortadan kalkmıştır. Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Mergîmânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hâfız Aşur Hâfız (Kahire: Dârü's-Selâm, 2000), 2/748-749; Süleyman b. Veli el-Ankaravî, *Tercümetü'l-Gurer ve'd-Dürer*, (İstanbul: Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, 1292), 1/367; Damad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhîzâde, *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, nşr. Muhammed Ahmed el-Muhtar (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016), 2/344-345.

kullanarak elde etmesi hâlinde bile cinsel saldırı ya da zina suçu işlemiş sayılmaz. Hocazâde Esad Efendi'nin bir fetvasına göre koca şarta bağlı olarak verdiği üç talâktan sonra karısının şartın gerçekleştiğine dair iddiasını inkâr edip yemin ederse karısı kâzaen boş sayılmaz ama şart vâkî olmuşsa diyâneten üç talâkla boş olur.¹⁶ Şeyhülislâm başka bir fetvasında yine kocasının kendisini boşadığını iddia eden fakat ispatlayamayan kadının eğer doğru söylüyorsa diyâneten boş olacağını fakat yemin eden münkir kocanın kazâen boş olmayacağını belirtir.¹⁷ Kadının hukuken ispatlamadığı ve belki de gerçeğe aykırı olarak öne sürdüğü iddiası karşısında koca sadece kazâen değil diyâneten de evli kabul edilecektir. Kocanın kazâen ve diyâneten evli ama karısının kazâen evli, diyâneten boş sayıldığı bu sıra dışı durumun bir yansıması olarak Abdürrahîm Efendi (ö. 1128/1716) boşamadığına yemin eden münkir koca hakkında bir yandan *ezvac muamelesini* meşrû görürken diğer yandan boşandığını ispatlayamayan müddeî karısını, bâin talâk meydana gelmişse temkinden ve zinadan kaçınması hususunda uyarır.¹⁸ Müftülerin formüle ettiği cevaplar birlikte düşünüldüğünde denilebilir ki cinsel yakınlaşma koca yönünden kazâen ve diyâneten devam eden nikâh kapsamında helâl ve meşrû bir hak iken, kadın yönünden diyâneten bitmiş nikâh sebebiyle haram ve zinadır.

Osmanlı müftülerine göre boşandığını iddia eden fakat ispatlayamayan bir kadın kocanın kendisine yaklaşmasından sakınmalıdır. Zira kendisi yönünden cinsel yakınlaşma artık zina hükmündedir. Ebussuûd Efendi'nin bir fetvasında sarhoşken karısını üç talâkla boşayan fakat ayıldığında boşamayı inkâr eden bir kişiden bahsedilmektedir. Karısı boşandığını ispattan aciz kalmıştır. Kadının boşandığını bildiği bu evlilikte kocayla *ezvac muâmesi* eylemesi câiz olur mu? Şeyhülislâm kesin bir şekilde "Asla mümkün değildir, eğer tasarruf etmek isterse mutâvaat asla câiz değildir" diye cevap vermektedir.¹⁹ Şartlı boşamanın vâkî olduğu iddia edilen başka bir meselede kadın yine boşamayı bilmekte fakat ispat edememektedir. Bu durumda koca *yakınlık* ederse karısı *âsim* olur mu? Ebussuûd Efendi ilişkinin *zina* olduğu ve asla tercih edilmemesi gerektiği görüşündedir.²⁰ Kocanın yakınlık etmesine mâni olamayan bir kadın istemeden bile olsa ilişkiye imkân vermemeli; hazır bulunmamalıdır. Nitekim Yahyâ Efendi (ö. 1053/1644) kocası tarafından üç talâkla boşandığını bilen ama ispat edemeyen bir kadının *adem-i temkine* gücü yetmezse *kerhen temkininde* günahkâr olup olmayacağı sorusuna "Olur,

¹⁶ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 1/34b-35a.

¹⁷ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 1/35a.

¹⁸ Mentешzâde Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Ma'mûre, 1243),1/232.

¹⁹ Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ* (Çelebi Abdullah, 151), 80a; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 48b.

²⁰ Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ* (Çelebi Abdullah, 151), 79b; *Mecmûatü'l-fevâid* (Esad Efendi, 914), 51a.

asla câiz değildir” diye cevap verir.²¹ Zira gayrimeşrû bir ilişkiye istemeden de olsa hazır bulunmak ve boyun eğmek yasaktır. Zikredilen fetvaların her birinde müftüler kadınlara kocanın zor kullanması hâlinde yemeğine zehir katıp öldürülmesinin meşrû (câiz/vâcib) olduğunu hatırlatmaktadır. Bu bağlamda kocasının yemeğine zehir katması ta‘zîr ve nehy-i ani’l-münker kapsamında bir tür önleme ve meşrû müdafaa sayılacaktır.²² Nitekim konuyla ilgili birçok fetvanın nükülünde boşandığını iddia eden ve kendini kocadan menetmeye güç yetiremeyen bir kadının kocayı öldürmek suretiyle genişlik bulacağı, nefsinden şerri def etmekten aciz kaldığı için kocanın yemeğine zehir katmasının mübah olacağı ifade edilmektedir.²³

3. Zehirlemenin Keyfiyeti ve Cezai Sorumluluğu

Hanefî ceza hukukunda bir kimsenin yemeğine ya da içeceğine zehir katmak suretiyle ölümüne sebebiyet vermek kısas ve diyet gerektirmez. Maktul zehir katılmış yemeği ya da içeceği kendi ihtiyarıyla alıp yediği için kendini öldürmüş sayılır. Zehirleyen kişi içekte zehir olduğunu haber vermeyerek kurbanını kandırmıştır ama salt kandırmak tazmin gerektirmez. Fail kurbanına zehri bizzat içirmişse kısas olmasa da diyete mahkum edilir.²⁴ Evlilik bağından ve haramdan kurtulmak için kocanın yemeğine zehir katmak zorunda kalan bir kadın için de kısas ve diyet gerekli olmaz. *Hülâsatü'l-fetâvâ* ve *Fetâva'l-Hâniyye* gibi mecmualarda kocası tarafından üç talâkla boşandığını bilen bir kadının, kocanın boşamayı inkâr etmesi ve kadının kendisini sakınmaya güç yetirememesi hâlinde kocayı öldürmekle genişlik bulacağı ifade edilir. Fakat kadın silah değil, ilaç/zehir kullanmalıdır; silah kullanırsa kısasen ölüm cezasına çarptırılabilir.²⁵

²¹ *Mecmûatü'l-fevâid* (Esad Efendi, 914), 51a.

²² Ebussuûd Efendi bir fetvasında cinsel saldırganını baltayla yaralayıp daha sonra ölmesine sebep olan kadının davranışını gazâ olarak nitelemektedir. Muharrem Midilli, *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 260.

²³ Ebü'l-Mehâsin Fahreddin Hasan b. Mansûr Kâdîhan, *el-Fetâva'l-Hâniyye* [*el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin kenarında] (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310), 1/493; Üskübî Pîr Mehmed Efendi, *Muîmü'l-müftî fi'l-cevab ale'l-müsteftî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 133), 59b; *Kitâb-ı Fetâva's-Sivâsiyye* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 487), 25a; Mevlânâ Pîri Efendi, *Suveru'l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa, 243), 37a; Kadızâde Muhammed Ârif b. Muhammed el-Erzurumî, *Bahrü'l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hamidiye, 605), 79b; Seyyid İbrahim Edhem b. Kadızâde Muhammed Ârif, *Nehriyyetü'l-fetâvâ* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler-Türkçe, 1590), 59b.

²⁴ Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts), 26/153; Kâdîhan, *el-Fetâva'l-Hâniyye*, 3/440; Abdullah Özer, *İslâm Hukuk Literatüründe Ta'zîr Risaleleri ve Şeyhülislâm Muhyiddin b. İlyas Çivizâde'nin Risâle Mûteallika bi't-teazir Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 60.

²⁵ İftiharüddin Tâhir b. Ahmed el-Buhârî, *Hülâsatü'l-Fetâva* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yazma Eserler, 0673), 107a; Kâdîhan, *el-Fetâva'l-Hâniyye*, 1/493.

Osmanlı müftüleri Hanefî geleneğindeki bu yaklaşımı fetvalarına aynen yansıtmıştır. Konuyla ilgili fetvaların hemen tamamında zehirlemenin kocanın *taâmına zehir katmak* suretiyle gerçekleştirilmesi gerektiği özellikle vurgulanır. Ebussuûd Efendi'ye sorulan bir meselede karısını dövüp içki içerse alıp alacağına üç talâkla boş olmasına yemin eden bir kişinin daha sonra karısını yine dövdüğü görülmektedir. İmam ve müezzin üç talâkın vâkî olduğuna şahitlik etmediği için kadın ispattan aciz kalmıştır. *Zina* etmek istemeyen kadın kocasını yemeğine zehir katarak ya da savaş aletiyle öldürse *şer'an nesne lâzım olur mu?* Şeyhülislâm cevaben kocanın yemeğine zehir katmakla bir şey gerekmeceğini; ama savaş aletiyle öldürürse kısas lazım olacağını söyler. Müsteftî tekrar sorar: “Elinden başka bir yolla kurtulamayıp cebren zina etmek istediği için öldürmüş olsa şer'an kadına kısas gerekir mi?” Şeyhülislâm kadının üç talâkla boşamayı ispat edememesi hâlinde kısasla yargılanacağını fakat zehir kattığı yemeği kocasının eliyle yemesi hâlinde ne diyet ne de kısas gerekeceğini; başka bir yolla kurtulmak mümkün olmadığı ahirette azap bile lazım olmayacağını ifade eder.²⁶ Dünyevi yaptırımdan kurtulmak isteyen kadının zehirleme yolunu tercih etmesi kimi müftülerce “zehir ile katleylesin; ta ki dünyada dahi söz gelmeye” şeklinde ifade edilir.²⁷ Evliliğin kazâen devam etmesi cebren gerçekleşen ilişkinin mahkeme nazarında cinsel saldırı suretinde zina olarak görünmesine mâni olacağından zehirleme dışında bir yol kullanan kadını kısasen ölüm cezasıyla karşı karşıya bırakabilir. Bu nedenle bazı fetva mecmualarında üç talâkla boşandığını bilen bir kadının boşamayı inkâr eden kocasını cinsel yakınlaşmadan men edemediğinde -başka şekilde değil- zehirle katletmesinin meşrû olup olmadığını soran müsteftîye olumlu cevap verilmektedir.²⁸

Kocasını yemeğine zehir katmak suretiyle öldüren bir kadın kısas ve diyet kapsamında cezalandırılmasa bile boşamayı ve cinsel saldırı görünümündeki zinayı ispat etmedikçe ta'zîr türünden bir yaptırıma maruz kalabilir. Zira Hanefî ceza hukukunda bir kimseyi yemeğine zehir katmak suretiyle öldürmek kısas ve diyet gerektirmese bile failin kurbanını aldatmış olması nedeniyle ta'zîr kapsamında cezai müeyyideye tabidir.²⁹ Çünkü fail aldatma gibi hakkında had cezası bulunmayan bir suç (*cinayet*) işlemiştir.³⁰ Osmanlı müftüleri de kurbanın zehir katılmış yemeği bizzat yediği durumda failin

²⁶ Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 62b.

²⁷ Pîr Mehmed Efendi, *Muînü'l-müftî* (Aşir Efendi, 133), 59a; *Kitâb-ı Fetâvâ's-Sivâsiyye* (Kılıç Ali Paşa, 487), 25a; Mevlânâ Pîrî Efendi, *Suveru'l-fetâvâ* (Amcazâde Hüseyin Paşa, 243), 37a; Abdüsselâm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdüsselâm* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 154), 52a.

²⁸ Kadızâde Muhammed Ârif, *Bahrü'l-fetâvâ* (Hamidiye, 605), 79b; Seyyid İbrahim Edhem, *Nehriyyetü'l-fetâvâ* (Nadir Eserler-Türkçe, 1590), 59b.

²⁹ Kâdîhan, *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, 3/440; Özer, *Çivizâde'nin Risâle Mûteallika bi't-teazir Adlı Eseri*, 60.

³⁰ Alâüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi'ş-şerâi'* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 7/235; Imber, “Why You Should Poison Your Husband”, 212.

ta'zîrle cezalandırılması gerektiği görüşündedir.³¹ Bu nedenle kazâen/hukuken evli olduğu kocasına zehir katılmış yemek sunan bir kadın da onu aldattığı için ta'zîre maruz kalabilir. Mahkeme kadının boşanma hususunda kabul etmediği iddiasını zehirlemeyi zinadan kaçınmak için gerçekleştirdiğini söylerken de dikkate almayacaktır. Aksi halde evlilik birliğini sonlandırmak isteyen fakat geçerli bir sebebi bulunmayan kadınlar hukuken ispatlanmamış ve hatta gerçeğe aykırı olarak tertip edilmiş iddialarla kocalarını zehirlemeyi âdet hâline getirebilir. Boşanma yolları son derece kısıtlı olan Osmanlı kadınları özellikle ağır mağduriyet yaşadıkları durumlarda zehirlemeyi standart bir ayrılık yolu olarak kullanabilir. Kısaca kadının salt kendi iddiasıyla cinsel saldırı suretinde zina görünümü kazandırdığı ilişkiden kurtulmak için kocasını zehirlemesi cezai yaptırıma tabidir. Başka bir ifadeyle müftülerin kadın için meşrû ve hatta vâcib gördükleri zehirleme gerçekte ta'zîr cezası gerektiren bir davranıştır.

4. Zehirlenmenin Meşrû Olmasının Şartları

Osmanlı müftüleri kendilerine yöneltelen meselelerde hiç sorulmamış olsa bile cevaba zehirleme formülünü eklemeyi uygun görürler. Muhteva ve üslup yönünden birbirine çok benzeyen zehirleme formülleri kadını zinadan uzak durması hususunda uyarır. Ayrıca kocanın gözünü korkutmayı hedefler ya da pratikte böyle işlev görmüş olmalıdır. Müsteftîler bazen doğrudan boşandığını bilen fakat ispat edemeyen bir kadının "... zinadan ictinâb eylese nice etmek gerekdir?" ve "...elinden ne vecihle halâs olur?" gibi sorularla zinadan ve kocanın elinden nasıl kurtulacağını öğrenmek ister.³² Müsteftîyi fetva sormaya sevk eden şey hâkim hukuk sisteminin kadına önerdiği makul ve kullanışlı bir kurtuluş yolunun bulunmamasıdır. Osmanlı aile hukukuna hâkim olan Hanefî yorumu kadının boşanma elde edebileceği hukuki yolları son derece sınırlamış ve mevcut olanlarını da sıkı muhâkeme kurallarıyla âdetla kullanılamaz hâle getirmiştir.³³

³¹ Ertuğrul Düzdağ, *Ebussuûd Efendi Fetvaları* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 197; Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311), 2/299.

³² Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 48a, 62b.

³³ Mehmed Akif Aydın mahkeme kararına esas teşkil edecek boşanma sebepleri hususunda Hanefîlerin diğer mezhepler arasında en dar yorumu benimsediğini ifade etmektedir. Ona göre bu nedenle Osmanlı hukuk tarihinde Hanefî mezhebinin hâkim olduğu dönemlerde ve bölgelerde mahkeme kararıyla boşanma çok sınırlı olmuştur. Mehmed Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 123. Gerçekten mezhepteki hâkim görüşe göre kadın sadece kocasının iktidarsızlığı veya ilişkiye mâni bazı fiziksel bozuklukları sebebiyle tefrik davası açabilir. Davanın geçerli olabilmesi için kadın mezkur durumları bilmeli ve öğrendikten sonra razı olmamalıdır. Bir defa ilişki gerçekleşikten sonra meydana gelen iktidarsızlık davaya konu olamaz. İktidarsızlık sebebiyle açılan davada kocaya bir yıl müddet verilir. Bir yıl içinde ilişki gerçekleşirse evlilik devam eder; gerçekleşmezse hâkim tefrik kararı verir. İlişkinin meydana gelip gelmediğine dair davalarda kadın genellikle dezavantajlıdır. Mevkûfatî Mehmed Efendi, *Mülteka*

Müftüler yine de zehirlenmenin başka bir yol bulunmaması şartıyla meşrû olduğunu zikretme gereği duyarlar ve bu şartı fetvalarda “gayrı tarikle halâs mümkün değil ise”, “asla gayrı tarîk ile halâs mümkün değil ise”, “gayrı tarîk ile halâs olmayacak”, “gayri veçhile mecâli yok ise”, “bir tarîk ile halâs mümkün olmazsa” ve “bir tarikle halâs mümkün olmazsa” gibi ifadelerle vurgularlar.³⁴ Onların *gayrı tarîk* veya *bir tarîk* ifadeleriyle kastettikleri yolun pratik hukuk hayatındaki karşılığı neredeyse sadece muhâleadır. Kadının evlilik akdinden kaynaklanan maddi haklarından feragat ederek hatta üstüne para ödeyerek kocasını boşamaya razı etmelidir. Nitekim Ebussuûd Efendi bir fetvasında zehirlenme seçeneğinden önce kadının *nesi var ise* verip muhâlea etmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁵ Aynı şekilde Hocazâde Esad Efendi'nin bir fetvasında zıf geçirmiş olan bir kadının kocası tarafından bâin talâkla boşandığına dair mahkemeye sunduğu âdil şahitlerin dinlenmemesi üzerine kurtuluş için mehri üzerine muhâlea ettiği görülmektedir. Fetvada daha sonra boşamayı âdil şahitlerle ispatlayan kadının mehrini geri alabileceği ifade edilmektedir.³⁶ Gerçekten boşadığını ikrar etmeyen kocanın mehir ve iddet nafakası gibi maddi yükümlülüklerden kurtulması ve üstüne bir miktar gelir elde etmesi hâlinde boşamaya razı olacağı beklenebilir. Hatta kadının muhâlea talep etmesi kocanın daha önce verdiği talâkı inkâr etmek suretiyle tertiple ettiği oyunun bilinçli olarak hedeflenmiş bir sonucu bile olabilir. Fakat söz konusu meselede muhâlea, mehrinden zulmen ferâğât etmek zorunda kalan kadının ekonomik mağduriyet yaşamasına sebep olacağı için makul değildir ve nihai olarak kocasını razı etmesini gerektireceği için kurtuluşu garanti etmemektedir.

Osmanlı/Hanefî aile hukukunda boşandığını iddia eden fakat ispatlayamayan kadınlar için makul ve ayrılığı garanti eden bir kurtuluş yolunun neredeyse bulunmaması nedeniyle müftüler bazen zehirlenmeyi doğrudan önerirler.³⁷ Birçok fetva mecmuasında yer alan bir meselede “Hind zevci talâk-ı selâse ile boşadığın bilip ammâ münkir olup halâsa elinden mecâl olmasa zinaya râziye olmayacak neylemek gerek? Kendini katl eylesin mi yoksa zevcin mi öldürsün yoksa firar mı eylesin yoksa hâkime alıgidip yemin vermek kifâyet eder mi?” şeklinde yer alan sorular kazâen devam eden evlilik birliğinde mahsur kalmış olan kadının çaresizliğini dokunaklı bir şekilde hissettirir. Cevapta

Tercümesi Mevkûfât (Dersâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1312), 1/228-229; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslâmîyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976), 2/349.

³⁴ Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ* (Çelebi Abdullah, 151), 68a, 79b; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 62b; Pîr Mehmed Efendi, *Muînü'l-müftî* (Aşir Efendi, 133), 59a; *Mecmûatü'l-fevâid* (Esad Efendi, 914), 45a; Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 1/233.

³⁵ Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ* (Çelebi Abdullah, 151), 79b; *Mecmûatü'l-fevâid* (Esad Efendi, 914), 51a.

³⁶ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 2/11b.

³⁷ Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ* (Çelebi Abdullah, 151), 80a; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 48b; *Mecmûatü'l-fevâid* (Esad Efendi, 914), 51a.

intihar olumsuz bulunur ve evi terk edip gitmekten hiç bahsedilmez. Kocanın yalan yere yemin etmesi hâlinde başka kurtuluş çaresi yoksa zehirleme önerilir.³⁸ Fetvanın devamında zehirlemeye güç yetiremeyen bir kadının gizli bir şekilde hülle etmesinin bile câiz görülmesi evlilik birliğini sonlandırma hususunda çaresizliğinin boyutlarını gözler önüne serer. Kadın kocasından habersiz bir şekilde yeni bir evlilik yapacak ve boşanıp iddeti bittikten sonra bir tür tecdid-i nikâh görünümü altında eski kocasına dönecektir. Müftülerin biçare kadınların takip etmesini meşrû ve hatta gerekli gördüğü zehirleme ve gizli hülle gibi ıstıraplı sıra dışı yollar onların zinanın önlenmesini kadınların mutluluğundan daha fazla önemsediklerine dair bir izlenim uyandırabilir.³⁹ Başka bir ifadeyle onlar sanki kadının kişisel sorunlarını gidermekten ziyade zinanın önlenmesine odaklanmış gibidir. Eğer öyleyse müftüler hukuk geleneğinde salt Allah hakkı olarak görülen zinanın kişisel menfaatlerin ötesinde bütün bir toplumu tehdit eden ve bu nedenle öncelikli olarak ele alınması gereken yönünü dikkate almış olabilir. Şüphesiz onlar zinanın önlenmesini nihai olarak kadını mutlu edecek bir durum olarak görmekte idirler.

Talâk iddiasını ispatlayamayan bir kadının kocasının yemeğine zehir katması kocanın zor kullanarak gayrimeşrû ilişkiye kalkışması hâlinde meşrû olur. Bu durum bazı fetvalarda koca *cebderse*, *cebren ederse* gibi ifadelerle belirtilir.⁴⁰ Tarafların rızasıyla sadece zina mahiyetinde kalacak olan gayrimeşrû ilişki kocanın zor kullanmasıyla evlilik içi cinsel saldırı niteliği de kazanır. Koca gayrimeşrû ilişkiye hiç yanaşmazsa ya da kadın zinaya razı olursa zehirleme bir kurtuluş çaresi olmaktan çıkar. Kadın bir yandan iddia ettiği talâkı ispat edemezken diğer yandan kendi rızasıyla cinsel birlikteliği sürdürürse zina suçu kapsamında cezalandırılabilir. Zira ileri sürdüğü iddia karşı taraf inkâr etse bile ilişkinin zina hükmü kazanmasına neden olmuştur. Zinayı ikrar eden kişinin kendi ikrarı ile muâheze olunması gerekmektedir.⁴¹

³⁸ Pîr Mehmed Efendi, *Muînü'l-müftî* (Aşır Efendi, 133), 59a; *Kitâb-ı Fetâvâ's-Sîvâsiyye* (Kılıç Ali Paşa, 487), 25a; Mevlânâ Pîrî Efendi, *Suveru'l-fetâvâ* (Amcazâde Hüseyin Paşa, 243), 37a; Abdüsselâm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdüsselâm* (Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 154), 52a.

³⁹ Imber, "Why You Should Poison Your Husband", 215.

⁴⁰ Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ* (Çelebi Abdullah, 151), 80a; Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 48b; *Mecmûatü'l-fevâid* (Esad Efendi, 914), 51a.

⁴¹ Nitekim Ebussuûd Efendi şu fetvasında zinayı ikrar eden kişiyi kendi ikrarıyla muâheze etmektedir: "Me-sele; Zeyd zevcesi Hind'in anası Zeyneb'e zinâ ettim deyip Zeyneb münkire olsa Zeyneb'e nesne lâzım olur mu? el-Cevâb: Had yoktur. Zeyd recm olunur. Zeyneb'in inkârı kendi hakkında muteberdir, Zeyd hakkında değildir. Bu kaville amel olunmak lâzımdır bu madde-i kabîhada". Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 78b. Görüldüğü üzere tek bir ilişkide taraflardan biri ikrarı nedeniyle hadle cezalandırılırken diğeri cezalandırılmamaktadır. Kâdîhan'ın nakline göre bir adam falan kadınla zina ettiğini söylese ve o kadın iddiayı inkâr etse Ebû Hanîfe'ye göre adama had gerekmez. İmâmeyn bu

5. Yeminin Etkisi

Talâk verdiğini inkâr eden kocaya yemin verdirmek kadının boşanmış sayılmasına mâni olmaz. Ebussuûd Efendi'ye sorulan bir meseleye göre bir kadın kocasının sarhoşken kendisini boşadığını söyleyerek dava açmıştır fakat şahidi yoktur. İddiayı inkâr eden koca talâk vermediğine yemin ederse şer'an boşama meydana gelir mi? Şeyhülislâm cevaben kadının boşamayı ıstıtmış olup ispat edememesi hâlinde kocayı yanına yatırmaması ve zinadan kaçınması gerektiğini; asla kurtuluş mümkün olmazsa yemeğine zehir katmanın meşrû olduğunu söylemektedir.⁴² Cevapta boşamanın meydana gelip gelmediği açıkça ifade edilmemekte fakat kadından göstermesi istenen tavır en azından kadın yönünden evlilik birliğinin sona erdiğine işaret etmektedir. Yahyâ Efendi'nin cevapladığı bir meselede bir kadın, kocasının sarhoşken kendisini üç talâk ile boşadığını söylemekte fakat ispat edememektedir. Koca talâk vermediğine yemin ederse boşama meydana gelir mi? Şeyhülislâm talâk lafzı kadın tarafından ıstıtilmiş boşamanın meydana geleceğini ifade etmekte ve devamında neredeyse Ebussuûd Efendi'nin yukarıdaki cevabını zikretmektedir.⁴³ Her iki cevapta da boşanma kadının hukuken ispatlanmamış iddiasına nazaran meydana gelmiş sayılmakta ve sadece kadını bağlamaktadır. Davacı konumunda bulunan kadın iddiasını ispatlayamadığı ve iddiayı inkâr eden koca boşamadığına yemin ettiği için evlilik kazâen devam etmektedir.

Kocasından boşandığını iddia eden fakat ispattan aciz kalan kadınlar yemin etmek suretiyle ya da salt iddiaları gereği kazai ayrılık elde edemez. Ebussuûd Efendi'nin bir fetvasında karısını evinde üç talâkla boşayıp insanların yanında inkâr eden bir kocadan bahsedilmektedir. Karısının şahit getirememesi hâlinde boşamanın gerçekleştiğine dair yemini tasdik olunur mu? Şeyhülislâm sadece "Olunmaz" demekle yetinmemekte kadının kocayı yanına yaklaştırmamasını ve başka bir yolla kurtulması mümkün değilse yemeğine zehir katması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁴ Müddeî konumunda olan kadının davasını ispatlaması için kural gereği yemin etmesi değil, beyyine getirmesi gerekir. Yahyâ Efendi'nin olumsuz cevap verdiği bir meseleye göre bir kadın kocasının sarhoşken kendisini bâin talâk boşadığını söyleyip dava açmıştır. Koca iddiayı inkâr etmiş ve boşamadığına yemin etmiştir. Davasını ispatlayamayan kadın kendini tefrik ettirebilir mi? "Olunmaz" cevabına şu tipik formül eşlik etmektedir: "Ammâ vâkî ise

---

meselede adama haddi gerekli görür. Yine bir kadın zina fiilini ikrar edip falan adamla zina ettiğini söylese ve o adam iddiayı inkâr etse Ebû Hanîfe'ye göre hiçbirine had cezası gerekmez. Diğer iki hukukçu bu meselede kadına had cezası gerekeceği görüşündedir. Kâdîhan, *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, 3/470. Ebussuud Efendi'nin İmâmeyn'in görüşüne göre fetva verdiği anlaşılmaktadır.

⁴² Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şehid Ali Paşa, 1028), 48a-b.

⁴³ *Mecmûatü'l-fevâid* (Esad Efendi, 914), 45a.

⁴⁴ Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ* (Çelebi Abdullah, 151), 68a.

temkîn etmeyip zinadan ihtiraz lâzımdır. Halâs mümkün olmaz ise taâmına zehir katmak tecvîz olunmuştur”.⁴⁵ Kocanın inkârı ve yemini karşısında boşanma iddiasını ispat edemeyen bir kadının tefrik elde edebileceği hukuki bir yol bulunmamaktadır.

Kadının boşadığını inkâr eden kocaya mahkemede yemin verdirmesi, kaçınmaya güç yetiremediği ilişki sebebiyle günahkâr sayılmasını önleyebilir. Çivizade Mehmed Efendi'ye sorulan bir meseleye göre bir kişi karısına üç talâk verdikten sonra boşamayı inkâr eder. Karısının boşamayı ispat edecek beyyinesi yoktur ama kocasından üç talâkın sadır olduğunu bilmektedir. Bu durumda koca yakınlaşmak isterse karısına *şer'an ism vâkî olur mu?* Şeyhülislâm cevaben kadının kocaya mahkemede yemin verdirmesi gerektiğini ve yeminden sonra kendini menedememesi hâlinde günahkâr olmayacağını ifade eder.⁴⁶ Kocaya yemin ettirmek kazâen varlığı devam eden evliliklerde mahsur kalmış olan kadınların mağduriyetini hafifletebilecek geçici bir çözüm gibi görünmektedir. Birçok mecmuada yer alan benzer bir meselede müsteftâ bazı sıra dışı çarelere alternatif olarak yeminin bu bağlamdaki etkisini de sormaktadır.⁴⁷ Fetvanın nüskülünde *Hülâsatü'l-fetâvâ'* dan yapılan bir alıntıya göre kadın boşandığına dair şahit getiremezse mahkemede kocasına yemin verdirebilir; koca yemin ederse günahı kendi boynunadır.⁴⁸

Kocanın boşamadığına dair yemin etmesi kadının kendini teslim etmesini gerektirmediği gibi zehirleme seçeneğini de ortadan kaldırmaz. Hocasâde Esad Efendi'nin bir fetvasında karısını sarhoşken üç talâkla boşadığı fakat ayıldıktan sonra boşamayı inkâr ettiği belirtilen bir kocanın yemin ettikten sonra ispattan aciz kalan karısını *zevciyyet üzere tasarruf* edip edemeyeceği sorulmaktadır. Şeyhülislâm cevaben kadının boşamayı bilmesi halinde nefsinin teslim etmemeye elden geldiğince gayret etmesi (sarf-ı makdûr) gerektiğini ve hiçbir yolla yakınlaşmayı engelleyemezse zehirlemenin meşrû olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Hocasâde Esad Efendi başka bir meselede kocanın karısını üç talâkla boşadığı, boşamayı inkâr ettiği ve karısının boşamayı ispat edemediği durumda kocaya yemin verdirip verdiremeyeceği sorusuna olumlu cevap vermekte fakat koca yemin etse bile talâkın meydana geldiğini biliyorsa *muâşeret* etmeyip hangi yolla olursa olsun

⁴⁵ *Mecmûatü'l-fevâid* (Esad Efendi, 914), 51a.

⁴⁶ Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (Şehid Ali Paşa, 1067), 32a.

⁴⁷ Pîr Mehmed Efendi, *Muînü'l-müftî* (Aşir Efendi, 133), 59a; *Kitâb-ı Fetâva's-Sivâsiyye* (Kılıç Ali Paşa, 487), 25a; Mevlânâ Pîrî Efendi, *Suveru'l-fetâvâ* (Amcazâde Hüseyin Paşa, 243), 37a.

⁴⁸ İbare yeminden sonra zor kullanarak cinsel yakınlaşmaya devam eden kocanın zehirlenmesi hâlinde günahın kendi üzerine olacağı şeklinde de anlaşılabilir. İftiharüddin el-Buhârî, *Hülâsatü'l-Fetâva* (Yazma Eserler, 0673), 107a; Pîr Mehmed Efendi, *Muînü'l-müftî* (Aşir Efendi, 133), 59b; *Kitâb-ı Fetâva's-Sivâsiyye* (Kılıç Ali Paşa, 487), 25a; Mevlânâ Pîrî Efendi, *Suveru'l-fetâvâ* (Amcazâde Hüseyin Paşa, 243), 37a.

⁴⁹ Hocasâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 1/32a.

kendini kurtarmaya çalışması gerektiğini ilave etmektedir.⁵⁰ Esad Efendi'nin diğer bazı fetvalarında kadınlar yine kocalarının sarhoşken kendilerini üç talâkla boşadığını söyleyerek dava etmekte, koca iddiayı inkâr etmekte ve kadın ispattan aciz kalmış görünmektedir. Koca kendisinden boşamanın sâdir olmadığına yemin etse bile kadın eğer kendinden eminse ve doğru söylüyorsa mümkün olan herhangi bir yolla kendini kurtarmaya çalışmalıdır.⁵¹ Aynı şekilde Yahyâ Efendi sarhoş kocası tarafından üç talâkla boşandığını iddia ederek dava açan ama ispattan aciz kalan kadının boşamayı inkâr eden kocasına yemin verdirdikten sonra nefsinin temkin etmesini câiz görmemekte ve kadını zinadan kaçınması hususunda uyarmaktadır.⁵² Özetle Osmanlı müftülerine göre boşandığını iddia eden bir kadın yemin verdirdiği kocanın yakınlaşmasına zehirleme de dahil mümkün olan herhangi bir yolla mâni olmalıdır. Eğer mâni olamıyorsa günahkâr sayılmaz fakat yakınlaşmaya istemeden de olsa hazır bulunması câiz değildir.

Sonuç

Osmanlı/Hanefî aile hukukunda prensip olarak kocaya ait olan boşama yetkisinin tek taraflı, sözlü ve şahitsiz olarak kullanılabilmesi kadınların bazı ispat sorunları yaşamasına neden olmuştur. Fetva mecmualarına yansıyan meseleler kadınların özellikle kocanın sarhoşken veya şarta bağlı olarak verdiği talâklarda ispat sorunları yaşadığına delalet etmektedir. Aile ve ceza hukukunun ortak alanında gelişen sorunun kadınlar yönünden büyük bir mağduriyete dönüşmesinde iki temel husus etkili olmuş görünmektedir. Bunlardan birincisi boşamanın mahiyetiyle ilgilidir. İslâm hukukunda boşama dini yönü bulunan ve salt belli lafızların kullanılmasıyla diyâneten meydana gelebilen bir tasarruftur. Evliliği diyâneten sona erdiren bir talâk koca tarafından ikrar edilmedikçe ya da usûlüne uygun bir şekilde ispatlanmadıkça mahkeme yönünden dikkate alınmaz ve evlilik kazâen mevcut kabul edilir. Böyle bir evlilikte meydana gelen cinsel yakınlaşmanın zina olarak kabul edilmesi Osmanlı kadınlarını büyük bir baskı altında bırakmış ve mağdur etmiştir. Diğer Osmanlı aile hukukunda kadının evlilik birliğini sonlandırma yollarının son derece kısıtlı olmasıdır. Hukuk sistemi koca açıkça ikrar etmedikçe ya da âdil şahitlerle ispatlanmadıkça hemen her durumda evliliğin korunmasından yanadır. Kadının evlilik birliğini sonlandırabileceği yollar ya bütünüyle kapatılmıştır ya da sıkı usûl kurallarıyla kullanılamaz hale getirilmiştir. Evlilik içi zina tehdidiyle karşı karşıya kalan Osmanlı kadınları mağduriyet yaşamadan ayrılmalarını sağlayacak herhangi bir hukuki sebebe sahip olmamıştır. Söz konusu durumda muhâlea kadının zulmen evlilik haklarından mahrum bırakılmasına sebebiyet vereceği için makul

⁵⁰ Hocaşâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 1/34b.

⁵¹ Hocaşâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul Müftülüğü, 157), 1/38b; 2/11b.

⁵² Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* (Serez, 1116), 30a.

değildir ve nihai olarak kocanın rızasını almasını gerektireceği için ayrılığı garanti etmemektedir. Osmanlı aile hukukunda boşama tasarrufuyla ilgili bu hususlar boşandığını iddia eden fakat ispatlayamayan birçok kadının artık sadece kazâen mevcut olan evlilik birliği içinde âdeta mahsur kalmasına neden olmuştur.

Osmanlı müftüleri kadının boşandığini bildiği fakat ispatlayamadığı bir evlilikte cinsel yakınlaşmayı zina olarak kabul ederler ve kadını her ne suretle olursa olsun zinadan kaçınması hususunda uyarırlar. Onlara göre kocanın zor kullanması hâlinde zinadan başka bir yolla kurtulamayan bir kadın kocanın yemeğine zehir katabilir, hatta katmalıdır. Diğer bir ifadeyle müftüler belirtilen durumda kocanın zehirlenmesini câiz olmanın ötesinde bir ödev olarak kabul ederler. Öldürmeyi emreden bu ödev Osmanlı kadınları için çok ağır bir yük teşkil etmiş olmalıdır. Zira çaresiz ve mağdur kadınlar mahsur kaldıkları kâğıt üzerindeki evliliklerinden makul hukuki süreçlerle değil, suç teşkil eden kendi fiilleriyle kurtulmak zorundadır. Hanefî geleneğinde bir kimseyi yemeğine zehir katmak suretiyle öldürmek kısas ve diyet gerektirmese bile ta'zîr kapsamında cezaya tabidir. Kadın her ne kadar cinsel saldırı görünümündeki zinadan kurtulmak için meşrû müdafaa kapsamında son çare olarak zehirleme yolunu seçmiş görünse de kendisini zehirlenmeye motive eden şeyi ispatlamadıkça cezadan kurtulamaz. Aksi halde zehirleme kadınlar için standart bir ayrılık aracına dönüşebilir. Öte yandan müftüler belirtilen durumda kocanın yakınlaşmasını kendisi yönünden hiçbir zaman zina olarak görmezler. Zira boşamadığına yemin eden münkir koca salt karısının iddiasıyla tasarruf hakkından menedilemez ve hakkı olan tasarrufu zorla bile olsa elde etmesi hâlinde cinsel saldırı ya da zina suçu işlemiş sayılmaz. Fakat kadın kaçınmaya güç yetiremediği için istemeden bile olsa kocanın cinsellik talebine itaat ederse günahkar sayılır. Çünkü evlilik içi yakınlaşmayı kendi ikrarıyla zina mahiyetinde cinsel saldırıya dönüştürmüştür. İkrarı ve suçlaması uygun şekilde ispat edilmedikçe sadece kendisini bağlamaktadır. Müftülerin ikrar edenin sadece kendisini bağlayan ve hukuku yanıltma potansiyeli bulunan bu *hüccet-i kâsıradan* hareket ederek münkir kocanın zehirlenmesini meşrû görmeleri şaşırtıcıdır. Bununla birlikte zehirleme yerine getirilmesi istenen gerçek bir tavsiye ya da ödev olmaktan ziyade sanki siyaseten kocanın boşandığini ikrar edip karısını salıvermeye, nikâhı yenilemeye ya da hülleyle razı olmasını sağlamak için yapılmış bir uyarı gibidir. Müftüler kesin boşamanın vâkî olup ispatlanamadığı hallerde zehirleme seçeneğini zikretmek suretiyle kocaya gözdağı vermek istemiş olabilir. Zehirlenme ile boşandığini ikrar edip sonuçlarına katlanmak arasında kalan koca ikincisini tercih edecektir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı TÜBİTAK Kariyer Geliştirme Programı (3501) kapsamında yürüttüğü 119K818 numaralı proje çalışmalarından üretmiştir./The author derived this research from the project studies numbered 119K818, which he carried out within the scope of TÜBİTAK Career Development Program (3501).

Kaynakça

- Abdürrahîm Efendi, Menteşzâde. *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Ma'âmûre, 1243.
- Abdüsselâm Efendi. *Fetâvâ-yı Abdüsselâm*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 154, 0b-399b.
- Akkirmânî, Ali. *Fetâvâ-yı Akkirmânî*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 98, 0b-206a.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.
- Ankaravî, Süleyman b. Velî, *Tercümetü'l-Gurer ve'd-Dürer*. 2. Baskı. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1292.
- Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Baskı, 2017.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976.
- Bozanzâde. *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1028, 0b-360a.
- Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1067, 0b-481b.
- Buhârî, İftiharüddin Tâhir b. Ahmed. *Hulâsatü'l-Fetâva*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yazma Eserler, 0673, 102b-105a.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Ebussuûd Efendi Fetvaları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Esad Efendi, Hocasâde. *Fetâvâ-yı Esad Efendi*. İstanbul: İstanbul Müftülüğü, 157, 1-2, 273 + 98. (Makalede Şeyhülislâm'ın birinci şeyhülislâmlık dönemine ait fetvalar 1, ikinci şeyhülislâmlık dönemine ait fetvalar 2 olarak gösterilmiştir.)
- Imber, Colin. "Why You Should Poison Your Husband: A Note on Liability in Hanafi Law in the Ottoman Period". *Islamic Law and Society* 1/2 (1994), 206-216.

- Kâdîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahreddin Hasan b. Mansûr. *el-Fetâva'l-Hâniyye*, (*el-Fetâva'l-Hindiyye* kenarında), Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 2. Baskı, 1310.
- Kadızâde Muhammed Ârif b. Muhammed el-Erzurumî. *Bahrü'l-fetâvâ*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hamidiye, 605, 1b-358a.
- Kâsânî, Alâüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Hanefî. *Bedâiü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Kitâb-ı Fetâva's-Sivâsiyye*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 487, 0b-174b.
- Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 914, 1b-383a.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ*. thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hafız Aşur Hafız. Kahire: Dârü's-Selâm, 2000.
- Mevkûfatî, Mehmed. *Mülteka Tercümesi Mevkûfât*. Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1312
- Mevlânâ Pîrî Efendi. *Suveru'l-fetâvâ*, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa, 243, 1b-245a.
- Midilli, Muharrem. *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Midilli, Muharrem. "Colin Imber'in Klasik Osmanlı Ceza Hukuku Hakkındaki Yaklaşımlarına Dair Eleştirel Notlar". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 29 (2020), 5-46.
- Minkârîzâde Yahyâ Efendi. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 0854, 1b-431a.
- Özen, Şükrü. "Osmanlı Dönemi Fevta Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 248-378.
- Özer, Abdullah. İslâm Hukuk Literatüründe Ta'zîr Risaleleri ve Şeyhülislâm Muhyiddin b. İlyas Çivizâde'nin *Risâle Müteallika bi't-teazir* Adlı Eseri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Serâhsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Seyyid İbrahim Edhem b. Kadızade Muhammed Ârif. *Nehriyyetü'l-fetâvâ*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler-Türkçe, 1590, 0b-307a.
- Sun'ullah Efendi. *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, 502, 1b-76a.
- Şeyhîzâde, Damad Abdurrahman Gelibolulu. *Mecmaü'l-ehur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. neşr. Muhammed Ahmed el-Muhtar. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016.
- Üskübî, Pîr Mehmed Efendi. *Muînü'l-müftî fi'l-cevab ale'l-müstefî*, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 133.

Veli b. Yûsuf (Yegan) el-İskilibî. *Mecmau'l-fetâvâ*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 151, 1b-422b.

Yahyâ Efendi, Zekeriyyâzâde. *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Serez, 1116, 0b-290b.

Ek: İlgili Osmanlı Fetvaları

1. Mes'ele: Zeyd zevcesi Hind'i üç talâk boşadıktan sonra inkâr edip Hind beyyineye kâdire olmadığı takdîrce Zeyd Hind'i tasarruf eylese Hind'in Zeyd'den talâk-ı selâse sâdir olduğu ma'lûmu iken Zeyd Hind'i tasarruf eylemesi ile Hind'e şer'an ism vâkî olur mu? el-Cevâb: Hind Zeyd'i kadıya ref' edip tahlîf etmek gerektir, eğer yemin ederse Hind nefisini Zeyd'den men'ce kâdire olmazsa âsim olmaz. [Çivizâde Mehmed Efendi (Boyabâdî, 32a)]
2. Mes'ele: Zeyd zevcesi Hind'i evinde üç talâkla boşayıp Müslümanlar huzûrunda inkâr eylese Hind-i mezbûre beyyineye kâdir olmayacak Hind'in yemîni tasdik olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz ammâ yanına getirmemek gerek elbette tasarruf etmek isteyip gayrı tarîkle halâs mümkün değil ise taâmına zehir katmak lâzımdır. Helâk oldukça Hind'e dünyada diyet ne âhirette azâb lâzımdır. [Ebussuûd Efendi (Veli b. Yûsuf, 68a)]
3. Mes'ele: Zeyd şürb-i hamr edip sarhoş iken gelip zevcesi Hind'den akçe istedikde Hind vermeyecek benden bâin talâkla boş ol deyip gidip yine gelip üç talâkla boş ol dedikten sonra Zeyd bu cümleyi inkâr edip Hind isbâta kâdir olmayacak bunu böyle bilirken Zeyd ile ezvâc muâmelesin eylemek şer'an câiz olur mu? el-Cevâb: Asla mümkün değildir. Eğer tasarruf etmek isterse mutâvaât asla câiz değildir, cebrederse taâmına zehir katmak ve katline çalışmak gerektir. Ne diyet lâzımdır ne âhirette azab lâzımdır. [Ebussuûd Efendi (Veli b. Yûsuf, 80a)]
4. Mes'ele: Zeyd zevcesi Hind'in üzerine bıçak çıkarmayıp ve darp etmemeye bâin talâk şart eylese sonra şartına muhâlefet eyleyip Hind boş olup lâkin beyyinesi olmayıp zinâdan ictinâb eylese nice etmek gerektir. el-Cevâb: Tecdîd-i nikâh etmeden yanına getirmemek lâzımdır razı olmayıp elbette Hind'i tasarruf etmek isterse taâmına zehir katmak güna[h] değildir. [Ebussuûd Efendi (Bozanzâde, 48a)]
5. Mes'ele: Hind zevci Zeyd'e 'Sen bana lâ-ya'kil iken talâk verdin' deyû dâva edip Zeyd münkir olıcaz ammâ Hind'in şâhidi olmasa Zeyd talâk vermediğin yemin edicek şer'an talâk vâkî olur mu? el-Cevâb: Hind işitecek olup isbât edemez ise dahî yanına yatırmayıp zinâdan ihtirâz etmek lâzımdır; asla halâs mümkün olmaz ise zehir katmak meşrûdur. [Ebussuûd Efendi (Bozanzâde, 48a-b)]
6. Mes'ele: Zeyd şürb-i hamr edip sarhoşile gelip zevci Hind'den akçe istedikde Hind vermeyecek 'Benden bâin talâkla boş ol' deyip gidip yine gelip 'Üç talâkla boş ol' dedikten sonra Zeyd hâlini inkâr edip Hind isbâta kâdire olmayacak Hind bilirken Zeyd ile ezvâc muâmelesi gibi muâmele câiz olur mu? el-Cevâb: Asla mümkün değildir; eğer tasarruf etmek isterse mutâvaât asla câiz değildir, cebrederse taâmına zehir katıp katl vâciptir, ne diyet lâzımdır ne de âhirette azap lâzımdır. [Ebussuûd Efendi (Bozanzâde, 48b)]

7. Mes'ele: Zeyd zevcesi Hind'e 'Bir dahi senin esbâbını izninsiz satarsam benden üç talâkla boş ol' dedikten sonra yine Zeyd Hind'in izninsiz esbâbını satıp bey'a münkir olup Hind kazıyye-i vech-i meşrû üzere isbâtta âcize olıcak Zeyd'in elinden ne vechle halâs olur? el-Cevâb: Her ne vechile mümkün ise kendiye tasarruf ettirmemek lâzımdır, asla gayrı tarîk ile halâs mümkün değil ise taâmına zehir kata. Şer'an nesne lâzım olmaz. [Ebussuûd Efendi (Bozanzâde, 62b)]
8. Mes'ele: Evli olan Zeyd 'Zevcem Hind'i döğüp hamr u arak içerse alıp ve alacağım üç talâkla boş olsun' deyû şart eyledikten sonra Zeyd yine Hind'i döğüp üç talâkla boş olduğuna imam ve müezzin şehâdet etmeyip Hind beyyineden âcize olup zinâyı ihtiyâr etmeyecek Zeyd'in taâmına zehir katıp yâhut yarak ile urup katl etmek ile Hind'e şer'an nesne lâzım olur mu? el-Cevâb: Zehir katmakla nesne lâzım olmaz. Yarakla katledicek kısas lâzım olur. Bu sûrette Hind Zeyd'in elinden gayrı tarîkle halâs olmayıp cebr ile zinâ etmek istediği ecilden katl etmiş olıcak şer'an Hind'e kısas lâzım olur mu? el-Cevâb: Üç talâk boşadığın isbât edicek olur ammâ taâmına zehir katıp Zeyd taâmı eliyle yicek asla ne diyet var kısas gayr-ı tarîkle halâs mümkün olmayacak ahirette azab dahi yoktur. [Ebussuûd Efendi (Bozanzâde, 62b)]
9. Mes'ele: Zeyd 'Şu işi işlersem avradım üç talâk boş olsun' dedikten sonra ol işi işledikde zevcesi bilip isbâta kâdire olamasa Zeyd yakınlık etmekle zevcesi âsim olur mu? el-Cevâb: Zinâdır, asla ihtiyar eylememek lâzımdır, nesi var ise verip hul' etmek gerektir. Tasarruf kastederse gayr-ı tarîk ile halâs olmayıcak taâmına zehir katmak şer'an câizdir; ne günahı var ne diyet lâzımdır. [Ebussuûd Efendi (Mecmûatü'l-fevâid, 51a)]
10. Mes'ele: Zeyd şürb-i hamr etmemeye talâk-ı selâseye şart ettikten sonra yine şürb-i hamr eylese zevcesi Hind Zeyd'in şürbin bilip isbâta kâdire olmamak ile halâsa mecâl bulmasa Zeyd'e şürb-i hamr etmediğine yemin teklîfine kâdire olur mu? el-Cevâb: Ol sebep ile bâin olmadığına yemîne kâdire olur. Anınla dahî halâs olmazsa zehir yedirmekle halâsı meşrûdur. [Sun'ullah Efendi (Boyabâdî, 38a)]
11. Mes'ele: Hind zevci talâk-ı selâse ile boşadığın bilip ammâ münkir olup halâsa elinden mecâl olmasa zinâyâ râziye olmayıcak neylemek gerek? Kendini katl eylesin mi yoksa zevcin mi öldürsün yoksa firar mı eylesin yoksa hâkime alıgıdip yemin vermek kifâyet eder mi? el-Cevâb: Nefsini katl câiz değildir, yemin versin; eğer yalan yere ederse gayrı vechile mecâli yok ise zehir ile katleylesin; tâ ki dünyada dahi söz gelmeye. Bu sûrette Hind bir vechile halâsa mecâli olmayıp lâkin zevcinin haberi yok iken birine tezevvüc edip hülle eylese câiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Diyâneten mevsûkan-bihâ olmağın izin verilmiştir. [Muînü'l-Müftî, 59a-60a]
12. Mes'ele: Hind zevci talâk-ı selâse ile boşadığın bilip ammâ münkir olup halâsa elinden mecâli olmasa zinâyâ râziye olmayıcak neylemek gerek? Kendiyi katl eylesin mi

yoksa zevcini mi öldürsün yoksa firâr mı eylesin yoksa hâkime alıgidip yemin vermek kifâyet eder mi? el-Cevâb: Nefsi katl câiz değildir, yemin versin; eğer yalan yere ederse gayrı vechile mecâli yok ise zehir ile katleylesin; ta ki dünyada dahi söz gelmeye. Bu sûrette Hind bir vechile yedinden halâsa mecâli olmayıp lâkin zevcinin haberi yok iken birine tezevvüc edip hülle eylese câiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Diyâneten mevsûkan-bihâ olmağın [izin] verilmiştir. [Suveru'l-fetâvâ, 37a-b]

13. Mes'ele: Hind zevci talâk-ı selâse ile boşadığın bilip ammâ münkir olup halâsa elinden mecâli olmasa zinâyâ râziye olmayacak neylemek gerek? Kenduyi katl eylesin mi yoksa zevcin mi öldürsün yoksa firar mı eylesin yoksa hâkime alıgidip yemin vermek kifâyet eder mi? el-Cevâb: Nefsi katl câiz değildir, yemin versin; eğer yalan yere ederse gayrı vechile mecâli yok ise zehir ile katleylesin; tâ ki dünyada dahi söz gelmeye. Mes'ele: Bu sûrette Hind bir vechile yedinden halâsa mecâli olmayıp lâkin zevcinin haberi yok iken birine tezevvüc edip hülle eylese câiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Diyâneten mevsûkan-bihâ olmağın [izin] verilmiştir. [Sîvâsiyye, 25a]
14. Mes'ele: Zeyd muharremden sekri hâlinde zevcesi Hind'i talâk-ı selâse ile tatlık ettiğın hâl-i sıhhatinde münkir olup Hind isbâta kâdire olmamakla Hind Zeyd'den yemin verdiğinden sonra Zeyd Hind'i zevciyyet üzere tasarrufa kâdir olur mu? el-Cevâb: Hind'in vukû-ı talâk-ı selâse ilmi olıcak nefsinin teslîm etmemeye sarf-ı makdûr etmek lâzımdır. Eğer hiçbir tarikle kırbandan men'e mahlas bulamazsa tesmîm etmek meşrûdur. [Hocazâde Esad Efendi, 1/32a]
15. Mes'ele: Zeyd zevcesi Hind'i talâk-ı selâse ile tatlık ettikten sonra Zeyd inkâr eylese Hind isbâta kâdire olmayacak Zeyd'e tatlık etmediğine yemîn vermeye kâdire olur mu? el-Cevâb: Olur, Zeyd yemin ederse dahi Hind vukû-ı talâk-ı selâsı bilicek muâşeret etmeyip bi-eyyi tarikin kâne nefsinin tahlîse sa'yetmek lâzımdır. [Hocazâde Esad Efendi, 1/34b]
16. Mes'ele: Zeyd 'Eğer bir dahî zevcem Hind'i darb edersem benden üç talâk boş olsun' dese Hind 'Beni darb etti' deyû dâva ve Zeyd inkâr ettikde Hind Zeyd'in darbını isbât etmez iken boş olur mu? el-Cevâb: Eğer Zeyd yemin ederse kazâen olmaz. Ammâ darb vâkî ise diyâneten selâsen mutallaka olur. Hind kendi nefsinin bi-eyyi tarikin kâne min turukî'l-inkân tahlîse sa'y-ı belîğ lâzımdır. [Hocazâde Esad Efendi, 1/34b-35a]
17. Mes'ele: Hind zevci Zeyd'e 'Sen sekrân iken beni tatlık ettin' deyû Zeyd'in üzerine dâva ettikde Hind tatlıki isbat edemeyicek Hind'e talâk vâkî olur mu? el-Cevâb: Hind sâdika ise diyâneten olur. Ammâ Zeyd yemin ederse kazâen olmaz. [Hocazâde Esad Efendi, 1/35a]
18. Mes'ele: Zeyd'in zevcesi Hind Zeyd'e 'Sen muharremden sekri hâlinde bana 'benden üç talâk boş ol' dedin' deyû dâva ve Zeyd inkâr edip Hind isbâta kâdire olmasa

Zeyd talâk-ı mezbûr kenduden sâdır olmadığına yemin edicek Hind nefsinin Zeyd'e teslim etmemeye kâdire olur mu? el-Cevâb: Hind sâdika ise bi-eyyi tarîkin emken nefsinin tahlîse sa'ı etmek lâzımdır. [Hocazâde Esad Efendi, 1/38b]

19. Mes'ele: Hind 'Beni zevcem Zeyd muharremden sekrân iken talâk-ı selâse ile tatlık etti' deyu dâva edip lâkin beyyineye kâdir olmasa Zeyd adem-i tatlike yemîn edicek musaddak olup Hind ile izdivâca kâdir olur mu? el-Cevâb: Hind sâdika ise bi-eyyi vechin emken velev bi't-tesmîm nefsinin zinâdan tahlîse sa'ı etmek gerektir. [Hocazâde Esad Efendi, 2/8b]
20. Mes'ele: Zeyd muharremden sekrân iken zevcesi Hind'i evinde bulmakla talâk-ı selâse ile tatlık ettiğine birkaç hâtunlar şehâdet edip aralarında ricâlden kimesne olmasa şehâdetleri makbûle olup Hind Zeyd'den talâk-ı mezbûr ile boş olur mu? el-Cevâb: Sâbit olmaz. Ammâ Hind'in cezmi var ise bi-eyyi vechin emken nefsinin tahlîse sa'ı etmek gerektir. [Hocazâde Esad Efendi, 2/10a]
21. Mes'ele: Hind zevci Zeyd'in üzerine 'Beni talâk-ı selâse ile tatlık ettin' deyu dâva edip lâkin isbat edemese Zeyd tatlık etmediğine yemîn edicek musaddak olup Hind ile izdivac etmeye kâdir olur mu? el-Cevâb: Hind sâdika ise bi-eyyi tarîkin kâne imtinâ edip nefsinin tahlîse sarf-ı makdûr etmek lâzımdır. [Hocazâde Esad Efendi, 2/11b]
22. Mes'ele: Hind medhûlün-bihâ zevci Zeyd kenduyi talâk-ı bâin ile tatlık ettiği hâkimü'ş-şer' huzûrunda beyyine-i âdile ile isbât murâd ettikde hâkim Hind'in beyyinesin istimâ etmemekle Hind nefsinin Zeyd'den tahlîs için Zeyd ile mehir üzere muhâlea eylese hâlen Hind tatlık-i mezbûru beyyine-i âdile ile isbat edicek mehrin Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevâb: Olur. [Hocazâde Esad Efendi, 2/11b]
23. Mes'ele: Zeyd'in zevcesi Hind 'Zeyd-i mezbûr beni hamrdan sekri hâlinde talâk-ı selâse ile tatlık etti' deyip Zeyd inkâr edicek Hind şer'an isbât edemezken Zeyd'i üzerine duhûlden men'e kâdire olur mu? el-Cevâb: Hind sâdika ise bi-eyyi vechin emken kenduyi tahlîs etmek lâzımdır. [Hocazâde Esad Efendi, 2/11b]
24. Zeyd'in zevcesi Hind 'Zeyd beni sekri hâlinde talâk-ı selâse ile tatlık eyledi deyû Zeyd'in muvâcehesinde dâva ve Zeyd inkâr edip Hind isbâta kâdire olmamakla Zeyd'e yemin verdirdikten sonra nefsinin Zeyd'e temkîn etmek câiz olur mu? el-Cevâb: Vâkî olıcak elbette imtinâ edip zinâdan ihtirâz etmek gerektir. Halâsa mecâl bulmayıcak taâmına zehir katmak tecvîz olunmuştur. [Yahyâ Efendi, 30a]
25. Hind zevci için 'Şûrb-i hamr edip beni talâk-ı selâse ile tatlık eyledi' deyip lâkin beyyinesi olmasa Zeyd talâk vermediğine yemin edicek talâk vâkî olur mu? el-Cevâb: Hind işiticek talâk vâkî olur. İsbâta kâdire olmayıcak dahi yanına getirmeyip zinâdan ihrâz lâzımdır. Bir tarîk ile halâs mümkün olmazsa taâmına zehir katmak meşrûdur. [Yahyâ Efendi (Mecmûatü'l-fevâid, 45a)]

26. Zeyd medhûlün-bihâ olan zevcesi Hind'i üç defa tatlık edip bilâ-tahlîl tasarruf imkân kalmadığı Hind'in ma'lûmu olup lâkin isbâta kâdire olmayıp Zeyd dahî inkârında musır olmakla Hind'in adem-i temkîne dahi iktidârı olmasa Hind Zeyd'e kerhen temkîninde âsim olur mu? el-Cevâb: Olur. Asla câiz değildir, cebren ederse taâmına zehir katıp katletmek vâciptir. [Yahyâ Efendi (Mecmûatü'l-fevâid, 51a)]
27. Hind zevci Zeyd'e 'Sen dün hamrdan sekrân ve mağlûb iken gelip beni bâinen tatlık ettin' deyû dâva edip Zeyd inkâr ve half ettikde Hind isbâta kâdire değil iken kenduyi tefrîk ettirmeye şer'an kâdire olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Ammâ vâkî ise temkîn etmeyip zinâdan ihtiraz lâzımdır. Halâs mümkün olmaz ise taâmına zehir katmak tecvîz olunmuştur. [Yahyâ Efendi, (Mecmûatü'l-fevâid, 51a)]
28. Hind zevci Zeyd'den 'Sen beni talâk-ı bâin ile tatlık eyledin, mehr-i müsemâmı ver' deyu dâva ve Zeyd inkâr edip Hind müddeâsını isbât edemeyip Zeyd yemin edicek Hind ile ezvâc muâmelesine kâdir olur mu? el-Cevâb: Kâdir olur ammâ talâk-ı bâin vâkî ise Hind nefsin temkîn etmeyip zinâdan ihtiraz lâzımdır; halâs mümkün olmazsa Hind Zeyd'in taâmına zehir katmak tecvîz olunmuştur. [Fetâvâ-yı Abdürrahîm, 232]
29. Zeyd zevcesi Hind'i Amr ve Bekir'in huzûrlarında talâk-ı selâse ile tatlık ettikten sonra Zeyd tatlığını inkâr edip Hind ile ezvâc muâmelesi etmek murâd eyledikde Hind Amr ve Bekir'den talâk-ı mezbûre şehâdet talep ettikde mezbûrlar Zeyd'in hatırı için ketm-i şehâdet eyleseler Amr ve Bekir'e ne lâzım olur? el-Cevâb: Âsim olurlar ve talâk mukarrer ise Hind nefsin temkîn etmeyip zinâdan ihtiraz lâzımdır. Bir tarikle halâs mümkün olmazsa Zeyd'in taâmına zehir katmak tecvîz olunmuştur. [Fetâvâ-yı Abdürrahîm, 233]
30. Zeyd zevcesi Hind'i talâk-ı selâse ile tatlık eylediğini Hind bilip Zeyd inkâr edip Hind nefsin Zeyd'den men'e kâdire olmasa Hind Zeyd'i zehir ile katl etmek meşrû mudur? el-Cevâb: Meşrûdur. [Bahrû'l-fetâvâ, 79b]
31. Zeyd zevcesi Hind'i talâk-ı selâse ile tatlık eylediğini Hind bilip Zeyd inkâr edip Hind nefsin Zeyd'den men'e kâdire olmasa Hind Zeyd[i] zehir ile katl etmek meşrû mudur? el-Cevâb: Meşrûdur. [Nehriyyetü'l-fetâvâ, 59b]
32. Hind zevci talâk-ı selâse ile boşadığın bilip ammâ münkir olup halâsa elinden mecâl olmasa zinâyâ râziye olmayacak neylemek gerek? Kenduyi katleylesin mi yoksa zevcin mi öldürsün yoksa firâr mı eylesin yoksa hâkime alıgıdip yemin vermek kifâyet eder mi? el-Cevâb: Nefsin katl câiz değildir, yemin versin; eğer yalan yere ederse gayrı vechile halâsa mecâl yok ise zehirle katleylesin; tâ ki dünyada dahi söz gelmeye. Bu sûrette Hind bir vechile yedinden halâsa mecâl olmayıp lâkin zevcinin haberi yok iken birine tezevvüc edip hüлле eylese şer'an câiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Diyâneten mevsûkun-bihâ olmağın izin verilmiştir. [Abdüsselâm Efendi, 52a]